

Toespraak Ingrid Thijssen

Opening academisch jaar Hogeschool Arnhem Nijmegen

Donderdag 29 augustus 2019

Dames en heren,

Voor u staat, in alle bescheidenheid, een leek op het gebied van onderwijs. En toch heeft het College van Bestuur mij gevraagd om vandaag bij te dragen aan de opening van het collegejaar. Een eer en ik doe het graag, maar ook wel even spannend. Maar, een beetje vertrouwen dat ik u iets interessants kan vertellen heb ik ook. Want ik ben ook de moeder van twee zoons van 18 en van 16, ik neem deel aan de overleggen over het klimaatakkoord waaronder de voor u relevante tafel 'arbeidsmarkt en scholing' en ik ben CEO van netwerkbedrijf Alliander - een bedrijf dat ervoor moet zorgen dat in ruim drie miljoen huizen en gebouwen het licht brandt, de verwarming aan gaat en 's avonds kan worden gekookt. Vanuit die rollen heb ik vanzelfsprekend wel zo mijn reflecties op het Nederlandse onderwijs.

Maar bovenal staat er vandaag een maatschappelijk geëngageerd mens voor u. Een burger die vindt dat háár generatie er verantwoordelijk voor is om onze aarde ook voor volgende generaties leefbaar te laten zijn. Het tackelen van de opwarming van de aarde en het wereldvoedselvraagstuk zijn daar voor cruciaal. In mijn dagelijkse werk bij Alliander komt mijn persoonlijke maatschappelijke betrokkenheid samen met één van deze twee essentiële vraagstukken: de energietransitie. Want de energievoorziening van onze wereld is één van de grootste veroorzakers van het klimaatprobleem.

Dag in dag uit worden we inmiddels geconfronteerd met de heftigheid van het klimaatprobleem. Van verontrustende klimaatrapporten en beelden van overstromingen tot de 15.000 jongeren die in februari meeliepen in de Klimaatmars.

De generaties van de toekomst, en dat is relevant voor een onderwijsinstelling als de HAN, vinden dat er te weinig gebeurt om de klimaatverandering tegen te gaan. En ze hebben gelijk: het is niet de vraag of, maar wélke delen van de wereld over dertig jaar onbewoonbaar zijn geworden. En als gevolg daarvan is het niet de vraag of, maar wélke landen overstroomd zullen worden met klimaatvluchtelingen. En dan benoem ik maar één aspect van de gevolgen van de opwarming van de aarde.

Het klimaatvraagstuk gaat ook niet alleen over gebieden in Afrika of Azië. Ook Nederland zal de gevolgen van de opwarming van de aarde ondervinden. Het is voor u geen nieuws dat we dit nu al zien. De droogte van het afgelopen jaar heeft niet alleen voor magere oogsten gezorgd, maar zorgt er ook voor dat ons grondwater in rap tempo aan het verzilten is. Met grote risico's voor boeren, natuurgebieden, maar ook voor ons drinkwater. Het is mooi dat er in augustus weer wat regen is gevallen, maar het zou een jaar lang iedere dag moeten regenen om alle opgebouwde tekorten weer aan te vullen.

En weet u, misschien is dit donkere vooruitzicht nog niet eens het grootste issue. Misschien moeten we ons wel meer zorgen maken over de scepsis onder Nederlanders. Of al die klimaatmaatregelen nou wel zo nodig zijn, of het nou wel zoveel haast heeft, of dat we het probleem van de zeespiegelstijging wel op zullen lossen. Wat dat laatste betreft hoor ik mensen denken: wij zijn toch gewend om onder zeeniveau te leven? We zijn het niet alleen gewend, we zijn er ook –terecht- trots op! Maar dijken kunnen niet oneindig hoog – en dijken helpen onvoldoende tegen de verzilting van onze vruchtbare landbouwgrond.

Zeker voor mijn generatie -en ik heb al gezien dat er hier veel 50+'ers in de zaal zitten-, zou de grootste zorg moeten zijn dat we onze kleinkinderen met een onleefbare wereld achterlaten. Als ik 80 ben en mijn kleinkinderen vragen mij wat ik heb gedaan om het klimaatprobleem op te lossen, moet ik een heel goed verhaal kunnen vertellen.

Wat een zwaar begin van een feestelijke opening, hoor ik u denken. En eigenlijk doe ik het ook niet goed. Een goed verhaal over klimaatverandering dat mensen aanzet tot actie moet niet gaan over de zwarte scenario's. Onheilsprofetieën werken verlamdend.

Ik ben dan ook niet naar de HAN gekomen, vandaag, om u in de put in te praten. Mij is gevraagd om kritisch te reflecteren op de HAN en het onderwijs in het algemeen. Ik ben hier daarom naartoe gekomen met weliswaar een boodschap van zorg, maar ook met een boodschap van optimisme. Ik hoop u vanmiddag aan het denken te zetten door mijn ervaringen als CEO, als moeder, én als bezorgde burger met u te delen. En u een aantal kritische vragen te stellen.

Willen we het klimaatprobleem tackelen dan zal de energietransitie moeten slagen. De technologie zal zich verder ontwikkelen, maar is al beschikbaar. Geld is er ook genoeg. Het Planbureau berekende dat we twee miljard per jaar nodig hebben. Op de begroting van Nederland is dat minder dan 1%. Er gaat tachtig miljard per jaar naar de Zorg. Nee, technologie en geld zijn niet het probleem van de energietransitie. Naast draagvlak, waarbij onheilsprofetieën niet helpen, is de echte bottleneck - in ieder geval in Nederland - het enorme tekort aan technici. Daar wil ik het vandaag vooral over hebben.

Technici zijn cruciaal

Het zijn niet de ministers, de bestuurders of de klimaatwetenschappers, maar de technici, de engineers en de monteurs die het meest cruciaal zijn voor het slagen van de energietransitie. De vrouwen en mannen die ervoor gaan zorgen dat we straks niet meer afhankelijk zijn van kolenstroom en niet meer ons eigen maar dan wel Russisch eveneens CO2 uitstotend aardgas. Die zorgen dat we op de Noordzee, op achtergelaten baggerputten en op onze daken onze energie op kunnen wekken. Die ervoor gaan zorgen dat auto's niet meer op benzine of diesel maar elektrisch of op waterstof rijden. De jongens en meisjes die vanaf vandaag weer aan de slag gaan. Hier op de HAN, op andere hogescholen en - misschien zelfs belangrijker nog - op de ROC's.

Maar het gaat eigenlijk niet over vandaag en morgen. De komende decennia gaan we hen keihard nodig hebben. Sterker nog, we gaan er vele malen meer nodig hebben dan er nu worden opgeleid.

Ik haal graag de Chinese Artificial Intelligence-expert, Kai Fu Lee, aan die betoogt dat in deze tijden van AI-implementatie de échte economische vooruitgang niet wordt gerealiseerd door een paar elite-wetenschappers, maar door een heel leger van goed opgeleide vakmensen. Datzelfde geldt voor wat ik noem de 'hardcore technici'. De niet-IT'ers maar, bijvoorbeeld, elektrotechnici. En laat die focus op vakmensen en toepassing van het vak nou de essentie zijn van de rol van hogescholen. Jullie heten immers Universities of *Applied Science*. Omdat het voor hbo-opleidingen zo'n prachtige uitspraak is, herhaal ik hem: 'de échte economische vooruitgang wordt niet gerealiseerd door een paar elite-wetenschappers, maar door een heel leger van goed opgeleide vakmensen.'

Veel meer technici nodig

Het tekort aan technici merken we bij Alliander dag in dag uit. We weten wat ons te doen staat, het geld is vrijgemaakt, maar wij en onze talrijke aannemers hebben de monteurs niet om de energietransitie bij te benen. De hoeveelheid werk aan het elektriciteitsnet is als gevolg van de energietransitie exponentieel gegroeid. Het ingewikkeldste stuk daarvan is in twee jaar tijd ver-zéven-en-een-half-voudigd. Hiervoor zijn onze hoogst opgeleide monteurs nodig. Na hun mbo-opleiding hebben zij vier jaar praktijkervaring nodig. Hadden we het werk dat vandaag aan het elektriciteitsnet moet gebeuren aan willen kunnen, dan hadden er in 2010 *7,5 keer* zoveel meiden en jongens voor een technische mbo-opleiding moeten kiezen. Alleen al voor óns werk, het uitbreiden van het elektriciteitsnet. Over het bouwen van windmolens en het installeren van zonnepanelen of laadpalen heb ik het dan nog niet eens. Om daar wat beeld bij te geven: om in 2030 de doelstelling van 49% CO2-reductie te halen, moeten er vanaf nu in Nederland 1000 in plaats van 100 verduurzaamde woningen en 750 in plaats van 25 laadpalen per werkdag opgeleverd worden.

In 2018 waren er gemiddeld meer dan 71.000 technische vacatures in Nederland. Iedere beginnende monteur die wij proberen aan ons te binden kan kiezen uit maar liefst veertig andere banen. Maar nogmaals: het vraagstuk van het tekort aan technici gaat niet alleen over nu. Het is niet over een paar jaar voorbij. Het is niet opgelost wanneer de economische recessie losbreekt. *Tenzij we nu rigoureuze maatregelen nemen.*

En dat kan. Het is misschien een gewaagde vergelijking en iedere vergelijking gaat uiteindelijk ook ergens mank, maar kijk naar de piloten in de Tweede Wereldoorlog. Toen de oorlog uitbrak was er al een enorm tekort. In rap tempo werden grote aantallen jongens binnen enkele maanden opgeleid tot piloot.

Hoe krijgen we meer opgeleide technici?

De cruciale vraag waar we in Nederland voor staan om de energietransitie te realiseren is dus: hoe krijgt Nederland meer, veel meer, héél veel meer technici opgeleid? In het hbo én in het mbo.

Daarvoor moeten we twee grote vraagstukken oplossen: 1) hoe vergroten we de capaciteit van het technisch onderwijs? En 2) hoe zorgen we dat meer Nederlanders, vooral jongeren, voor techniek kiezen?

Ik begin met de eerste vraag: hoe vergroten we de capaciteit van het technisch onderwijs? Hoe zorgen we dat Nederland meer technici op kan leiden? Hoe komen we aan meer techniekdocenten? Hoe zorgen we voor innovatieve onderwijsmethoden om grotere groepen op hetzelfde moment op te leiden? En waarom zijn diploma-eisen zo hardnekkig?

Het bedrijfsleven zal zelf een grote rol moeten spelen in het vergroten van de capaciteit van het techniekonderwijs, in samenwerking natuurlijk met onderwijsinstellingen. Zo heeft Alliander een eigen bedrijfsschool waarin jaarlijks tientallen jongeren na hun mbo-opleiding verder worden opgeleid. Al onze ervaren monteurs die leerlingen mogen begeleiden, hebben een leerling bij zich. We werken intensief samen met ROC's. Maar ook met de Hogeschool Arnhem Nijmegen. De HAN helpt Alliander bijvoorbeeld met het bijscholen en omscholen van onze monteurs. Samen met de HAN hebben we ook leerlijnen ontwikkeld zodat jongeren vanuit onze bedrijfsschool een hbo-opleiding kunnen volgen. Maar hoe mooi ook, deze initiatieven zorgen er niet voor dat er in totaal méér Nederlanders kunnen kiezen voor een technische opleiding.

Daarom ben ik ontzettend blij met een vernieuwende aanpak van de HAN en Alliander die dat wél doet: het havistenprogramma. Jongeren met een havo-diploma die enthousiast zijn over techniek, maar niet zitten te wachten op een lange hbo-opleiding, kunnen dankzij dit programma binnen twee jaar bij ons aan de slag. Vorig jaar zijn de eerste tien scholieren begonnen en dit jaar begint de tweede lichting.

Ik las ook over een mooi project in Eindhoven. Daar staan in samenwerking met Fontys hogeschool honderden ingenieurs van ASML voor de klas. Dat klinkt als zoden aan de dijk, wanneer het gaat om het vergroten van de capaciteit van het techniekonderwijs.

Prachtige successen, die navolging verdienen. Waarom is dat eigenlijk nog niet gebeurd?

Daarvoor is natuurlijk meer dan één reden. Het realiseren van zo'n initiatief is bijvoorbeeld altijd complex omdat het over meerdere partijen opgepakt moet worden. Maar ik heb ook de indruk dat de eigenwijzigheid in het onderwijs een rol speelt. Ieder wil het op zijn eigen manier doen, zelf het wiel uitvinden. Natuurlijk, professionele vrijheid voor vakmensen is heel erg belangrijk. Herman Tjeenk Willink, voormalig vicevoorzitter van de Raad van State, schreef er onlangs nog een mooi boek over. Maar professionele vrijheid zou het oplossen van zo'n enorme opgave als het tekort aan technici niet in de weg mogen staan.

Dus ik stel mijzelf en u de vraag hoe hoog de urgentie van de opwarming van de aarde en het gebrek aan een leger van technici moet worden voordat best practices in hoog tempo met elkaar worden gedeeld en succesvolle projecten snel van elkaar worden gekopieerd?

Door samenwerking met het bedrijfsleven kan het aantal techniekdocenten dus worden opgevoerd. Daarnaast moet de capaciteit van het techniek onderwijs omhoog kunnen door innovatieve onderwijsmethoden. Dan moet het toch mogelijk zijn om per docent meer leerlingen tegelijkertijd op te leiden? Bij Alliander werken we daarom op onze bedrijfsschool met virtual reality en hebben we ook praktijk-leeromgevingen gebouwd waarin leerlingen de lastigste handelingen veel vaker kunnen oefenen dan wanneer ze met hun mentor in het dagelijkse werk meelopen.

Op de Universiteit van Columbia, zo werd mij verteld, worden studenten vanwege het tekort aan docenten opgeleid door robots. En dan bedoel ik niet van die robots die op R2D2 uit Starwars lijken, maar computers. In China wordt zeer veel gebruik gemaakt van MOOC's en andere online opleidingsfaciliteiten. Omdat, nogmaals, het gaat om het opleiden van grote aantallen technici, niet zozeer een kleine groep elite-wetenschappers.

Dus: hoe zorgen we in Nederland dat dit soort innovatieve onderwijsmethoden om grotere groepen op hetzelfde moment op te leiden een snellere vlucht gaan nemen?

Loslaten van diploma-eisen

Als het gaat om het vergroten van de hoeveelheid technici kunnen we ook kijken naar de leerlingen die hun opleiding niet afmaken. Er zijn nog steeds 'drop-outs' die struikelen over vakken die niet met de kern van de techniek te maken hebben. Maar dat kunnen we ons helemaal niet permitteren. Iedere technische ziel is de komende decennia nodig in Nederland. Het loslaten van diploma-eisen is dan een taboe dat doorbroken moet worden.

Bij Alliander werken we nu bijvoorbeeld met mbo-studenten die alle technische eisen hebben gehaald maar nog bezig zijn een aantal algemene vakken af te ronden. Ze beschikken dus over de kennis en vaardigheden om een monteursfunctie aan te kunnen maar hebben bijvoorbeeld hun grammatica Engels nog niet gehaald.

Natuurlijk vind ik niet dat we bij de poorten van de ROC's of de HAN gratis diploma's uit moeten delen om het tekort aan technici op te lossen, en natuurlijk wil je als aspirant-werkgever ook een indicatie hebben van iemands opleidingsniveau, maar dat wil nog niet zeggen dat het noodzakelijk is om krampachtig vast te houden aan alle diploma-eisen.

Kiezen voor techniek

Tot zover een paar reflecties over het eerste van de twee onderwerpen die cruciaal zijn om het aantal technici in Nederland sterk te vergroten. Namelijk de capaciteit van het techniekonderwijs. Het tweede onderwerp is, denk ik, nog weerbarstiger: hoe krijg je mensen, vooral ook jongeren, zo ver dat ze kiezen voor een technische opleiding?

Ik zei het al: er hadden in 2010 zeven-en-een-half keer zoveel jongens en meiden van 12 jaar oud voor een technische mbo-opleiding moeten kiezen. Dan hadden wij, netbeheerders, vandaag genoeg technici gehad.

Dus hoe krijg je honderdduizenden Nederlanders zover om voor techniek te kiezen?

Dat is niet eenvoudig. Kijk naar mezelf: met een bèta-pakket ben ik uiteindelijk rechten gaan studeren. Of naar mijn zoon: hij heeft de aanleg om een 'hardcore' technicus te worden, maar start aanstaande maandag in Wageningen – ook al roept zijn moeder al jaren dat techniek belangrijk en gaaf is. Voor de goede orde: ik denk dat hij een studie heeft gekozen die heel goed bij hem past, dus daar ben ik alleen maar blij mee.

Knuppels in het hoenderhok

Ik gooide bij het vorige onderwerp misschien al wat knuppels in het hoenderhok. Minder eigenwijsheid zodat best practises in het onderwijs sneller van elkaar overgenomen worden. Meer innovatie in onderwijsmethodes zodat we meer technici tegelijkertijd op kunnen leiden. Niet te krampachtig vasthouden aan diploma-eisen. Ik gooi er de komende minuten nog twee knuppels bij.

Een eerste taboe dat ik wil bespreken is 'sturing in het onderwijs'. Het veelvoud aan mogelijkheden en de keuzevrijheid in het onderwijs zorgt ervoor dat de aansluiting op de arbeidsmarkt onvoldoende is en dat we jongeren opleiden voor werkloosheid. Is het echt nodig om in Nederland op acht hogescholen toegepaste psychologie aan te bieden, terwijl de hbo-keuzegids aangeeft dat het baanperspectief voor die studie matig is? Dit is een gevoelig thema, dat weet ik. Als je er over begint, krijg je onmiddellijk voor de voeten geworpen dat je de emancipatoire functie van ons onderwijs te grabbel gooit. En natuurlijk: Nederland heeft één van de hoogst opgeleide bevolkingen ter wereld en dat heeft ons veel gebracht.

Maar is het toch niet beter om onze beleidsinspanningen te richten op het vergroten van het aantal studenten dat een kansrijke opleiding afrondt? Is dat uiteindelijk toch niet de essentie van waar het onderwijs voor besteld is? En mogen dat ook financiële prikkels zijn? Voor instellingen of misschien zelfs voor het individu dat voor een technische opleiding kiest? Kennelijk zijn we het daar in Nederland niet over eens. Wanneer minister Van Engelshoven aankondigt dat er meer geld gaat naar technische studies, breekt een nationale polemiek uit.

Het is toch te gek voor woorden dat Nederland voor cruciale studies numeri fixi moet instellen? Neem Artificial Intelligence. De vraag naar mensen met deze expertise is gigantisch en wordt alleen maar groter. Ons kabinet hanteert, terecht, een ambitieuze digitaliseringsagenda. Daarom verbaas ik me er enorm over dat er aan onze universiteiten een numerus-fixus is ingesteld voor AI-opleidingen. De Nederlandse jongeren die dit jaar AI hadden willen gaan studeren is voorgespiegeld dat er geen plek zou zijn.

Op zulke momenten schaam ik mij bijna voor Nederland. Ik ben dan ook blij dat Alliander samen met de Radboud Universiteit en de HAN een Centrum voor AI en Data Science opzet.

Terug naar het onderwerp: sturen in het onderwijs. Ik vraag mij af: hoe hoog moet de urgentie van het tekort aan technici worden voordat we ophouden om sturen in het onderwijs als taboe te bestempelen?

Het gaat, nogmaals, om technici die we heel hard nodig hebben voor het oplossen van één van de meest cruciale vraagstukken voor onze aarde: de energietransitie. Maar het gaat er ook over, als die energietransitie je misschien niet zo boeit, dat Nederland groeikansen laat liggen door het tekort aan technici. Meer dan 80% van de Nederlandse bedrijven geeft aan dat dit speelt. Besef ook dat het aanpakken van de energietransitie goed kan zijn voor de werkgelegenheid in Nederland op de langere termijn als we daardoor kennis en expertise ontwikkelen waar in de hele wereld vraag naar is – zoals dat ook geldt voor onze offshore-industrie en onze Deltawerken.

Kortom: meer sturen in het onderwijs zou wat mij betreft bespreekbaar moeten worden zodat in ieder geval iedereen die een technische studie wil doen, dat ook kán doen. Zodat bovendien kiezen voor techniekonderwijs óók aantrekkelijker wordt voor jongeren die nog niet gekozen hebben.

Belemmeringen wegnemen en verleiden

Maar ik denk niet dat alleen een sturend beleid dat zich richt op jongeren die hun keuze nog moeten maken voldoende is. Wat dat betreft is er een tweetal parallellen te trekken tussen de energietransitie en het tekort aan technici. Immers, zoals we bij de energietransitie mensen niet kunnen dwingen om hun huis te verduurzamen, kunnen we jongeren niet verplichten om monteur te worden. Maar de oplossingen zijn van dezelfde aard: belemmeringen wegnemen en verleiden.

Over het oplossen van belemmeringen heb ik het eigenlijk net gehad, bij de vraag hoe we de capaciteit van het techniek onderwijs kunnen vergroten. Daarnaast gaat het dus om verleiding. De aantrekkingskracht van de techniek vergroten, het vak sexy maken.

Wat dat betreft is de introductie van het vak ‘Wetenschap en Technologie’ op de basisscholen, verplicht vanaf 2020, een grote kans – mits we het goed invullen.

Het vak sexy maken. Monteurs en technici zelf kunnen dat als geen ander. Zij zijn de belangrijkste ambassadeurs van de technische sector.

Ik was laatst op pad met André, een van onze uitvoerders. Uitvoerders sturen op de werkplek onze monteurs aan. André is als 16-jarige bij ons begonnen en al 30 jaar in dienst. Recht door zee, het hart op de tong en een passie voor techniek. Hij zette vroeger het huis van zijn ouders geregeld in het donker, omdat hij aan de elektra aan het klussen was. In de auto op weg naar een klus kwam het tekort aan technici ter sprake. André vertelde dat hij met zijn zoon naar een open dag van een ROC was geweest. Na een enorm saaie voorlichting over techniek zag hij dat alle jongens snel ergens anders gingen kijken. Hij begreep wel dat de jongens toch voor iets anders kozen. André zei uit de grond van zijn hart: ‘Had mij voor die klas gezet, dan had ik ze allemaal de techniek in gepraat’.

Een ontwikkeling die kan helpen om techniek aantrekkelijk te maken is de maatschappelijke betrokkenheid van nieuwe generaties. Zij willen bijdragen aan grote maatschappelijke vraagstukken. Zoals de energietransitie. Dat kan net dat zetje zijn om voor techniek te kiezen. Maar dan willen zij wel het gevoel hebben dat het daar in de opleiding en bij hun onderwijsinstelling ook over gaat. Dat brengt mij op, ik denk m’n laatste, kritische vraag: zijn docenten rolmodellen op gebied van duurzaamheid? Zijn ze bevlogen, geloven ze er in dat dit vraagstuk opgelost móet worden? Kiezen docenten privé ook voor duurzame energie, voor het isoleren van hun huis? En de HAN? De HAN heeft ‘sustainable energy’ als één van haar speerpunten. Hoe echt echt echt is dat? Niet alleen in het onderwijs-curriculum maar ook in de HAN als ‘samenleving’? Voorziet de HAN bijvoorbeeld geheel groen in zijn energiebehoefte en serveert de kantine minder vlees? Je bent alleen inspirerend wanneer je ook geloofwaardig bent.

Ik sprak net over de echte vakmensen als ambassadeurs voor de technische sector. Kunnen we die mannen en vrouwen niet wat vaker op een podium zetten zodat het vak ook de aandacht krijgt die het verdient?

Na het succes van *Heel Holland Bakt* zijn de kookboeken voor taarten niet aan te slepen. Er zijn wachtlijsten voor banketbakkersopleidingen en de opleiding tot 'patissier' is op een aantal ROC's weer in ere hersteld. Ook de dansscholen zitten weer vol dankzij het succes van *So you think you can dance*. Dat kunnen wij toch ook?

Ik zou thuisblijven voor het programma '*Heel Holland Sleutelt*', waarbij tien techneuten iedere week een complex apparaat moeten repareren. Lijkt mij prachtig. Of laat een bekende YouTuber als Enzo Knol een weekje meelopen met een van onze monteurs. Laat zien hoe mooi ons vak is. Als ik nu op televisie op zoek ga naar iets technisch, kom ik uit bij '*Help mijn man is klusser!*'. Niet echt het programma waardoor ik zin krijg om een technisch vak te gaan doen...

Optimisme en enthousiasme

Ik had u in het begin van mijn verhaal optimisme beloofd. Dat optimisme haal ik uit mannen als André die er iedere dag voor zorgen dat de lichten branden en huizen warm blijven. Ik haal ook optimisme uit het Klimaatakkoord. Een akkoord dat erg lang op zich heeft laten wachten, maar waar straks de handtekeningen onder staan van bijna alle bedrijven en organisaties in Nederland die hier aan bij moeten dragen. De komende jaren worden belemmeringen weggenomen en worden wij allemaal verleid ons leven te verduurzamen. Ik word optimistisch als ik kijk naar de mooie samenwerking die we met de HAN hebben opgebouwd. De succesvolle projecten, zoals het havistenprogramma, waarvan ik hoop dat ze op grote schaal door de rest van Nederland worden opgepakt.

Maar vooral haal ik optimisme uit de generaties van de toekomst die elkaar weten te verleiden om zo nu en dan Den Haag op zijn kop te zetten en aandacht te vragen voor het klimaatprobleem.

Misschien moeten wij ons als bestuurders en docenten iets vaker laten leiden door onze studenten om stevige keuzes te maken, taboes te doorbreken. De vraagstukken van vandaag en van de toekomst vragen om mensen met nieuwe oplossingen en denkrichtingen.

Ik word heel enthousiast van de nieuwe generatie die goed weet wat ze wil en die recht heeft op een onderwijssysteem dat hen klaarstoomt voor de arbeidsmarkt, die recht heeft op onderwijsbestuurders en docenten die naar hen luisteren, en die vooral recht heeft op een leefbare en schone wereld. Ook voor hun kinderen.

Dames en heren, docenten en studenten. Ik wens jullie een succesvol en uitdagend studiejaar. Leer van jezelf, leer van elkaar en laat je vooral verleiden.

Dank u wel